

СЛИКЕ ГОВОРЕЊА „ПО ПОИМАЊУ ПРОСТОГА НАРОДА“

Мајци Радмили

У раду се саопштава о постојању лексема за ознаку говорне активности у говорима старопланинског подручја (источна Србија), на бази теренских записа из околине Сврљига, Пирота, Књажевца. То су деривати и синоними лексема: *прича, приповеда, вреви, говори, дума, орати, пева, плаче, псује, кара се*.

Кључне речи: српски језик, призренско-тимочки говори, говорење

Овако би се некако насловила прича о типовима исказивања човекових комуникативних и психолошких потреба да се гласа, да од себе издваја реч и да та реч има довољно особености да је прималац већ по спољашњим ефектима (гласу, ритму, јачини, интонацији речи, мелодији реченице, гестовима...) може идентификовати, разумети, па и описати.

Писало се о томе у реторикама већ вековима, откад се схвата да језик има најмање две функције: да обавести саговорника о ономе што је за говорника важно и да убеди саговорника у оно што му се говором преноси.

Као што постоји вештина да се нешто искаже (питање, уверење, узбуђење, бол, жалост, радост, сумња, стрепња, иронија, шала, увреда...), тако постоји и вештина препознавања квалитета исказа. И све то код обичних људи, без посебног образовања, у селу где је говор изнад писаног, где је звук већ сам собом слика и прилика (оно што је и што би требало да буде!).

У завичају, и у приликама матерњег говора (источна Србија, Сврљиг, Књажевац, Сокобања, с центром у родном селу Бучуму), иако сам се тога касно сетио, записао сам нешто речи и израза (фраза, флоскула, како сада неки кажу), који се тичу квалитета неких облика говорења (приче, приповедања, певања, плача, па и састава...). Већина људи би све ово знала протумачити, иако поред свакодневних израза има и оних ређих, који су или специфични по изразу садржине која се говором преноси (*ржја, лјаје, сина* – фигуративно, свакако), или по томе што се тичу вишег нивоа комуникације – када се описује посебан квалитет (поје па *гору стурпа!*).¹

* nedb@ni.ac.rs

** Овај рад је настао у оквиру пројекта 178020: *Дијалектолошка истраживања српског језичког простора*, који у целини финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

¹ У примерима ће се слог са експираторним акцентом означавати знаком ['] (прича), а у неким примерима има и полугласника [ь] (дњн и ноч). Остале дијалекатске одлике су, надамо се, препознатљиве читаоцу, а ради се о тимочко-лужничком типу говора призренско-тимочке дијалекатске области српског језика.

ПРИЧА(ТИ). Прича тако да: *мѐри рѐчи, прѐча мѐзно, ко да му мѐд из љста течѐ; ржѐ* (= говори срдито, у бесу, режи као пас), *причѐ све очепенѐ, нѐочен; прѐча ал му се не разбѐира*.

ПРИПОВЕДА: *везѐ, плетѐ* (= вешто гради и преноси причу), *гѹсла, грања* (= развучи нашироко, разгранана), *облѐти, обикаља* (= заобилази), *занѐси га* (некуде).

ВРЕВИ (говори): ~ *рѐзговетно*, ~ *рѐзлагом* (= разумљиво и сувисло); *брѐбори* (= брбља), *не врѐви ко човѐк, него како кѹче да лаје*.

ГОВОРИ. Занимљива је употреба лексеме *говори(ти)*. Овде је уместо говора уобичајено *врѐва*, гл. *врѐви* (Он си такѐј *врѐви*; Таквѐ му *врѐва*; *врѐви* си како на свој дѐм; код нас *врѐве*, а код њѐ *орѐте*; *врѐв си, врѐв си – не срамѹ се*). Разуме се, познате су и речи *говор* и *говори*, само што она припада „госпоцкој“ комуникацији. И у мом селу ће је употребити по принципу: *врѐва између нас*, а говор(ење) с непознатим човеком, или човеком вишег образовања и ранга, у службеним околностима. *Врѐва* лепо означава и комплекс различитих гласова који се чују, али се (због недовољне близине говорника) не разазнају. У том смислу, чини нам се да је једно запажање вредно спомена. Из једног стиха народне песмице бележимо „сам појѐ, сам се разговѐра“, у значењу „сам себе / се теши“. Кад је неко у муци, постоји препорука: „Иди па га малко разговорѐ“. Разговорити значи „пренети притисак у говор“, смањити психички набој.² Кад су неки „наумни“ да по сваку цену нешто изврше, што је непожељно по њих и по другога, наступају они који могу говором да убеде, да преобрате и зауставе у намери. Онда се то овако каже: „Били мѐлого запѐли, ал јѐ љђи разврѐвише па се манѹше“.

ДУМА. Значи „казује“: *думѐј* му да се врне; де *продумѐј* нешто, немој сѐмо да ћутиш. И у сврљишком крају познато је: „(Хоће да се сели), па га некако *раздумѐше*, та се манѹ“. У пиротском крају *дума* (им.) подједнако значи реч и мисао, односно говор као садржај мисли и као звучна активност изговарања духовних садржаја. За саму реч, као лексему, ту је у оптицају *думка*.³

ОРАТИ (локализовано на лужнички крај, са једним делом пиротског подручја): говори, разговара, уопште; прича: *орѐтимо* си између сѐб; *орѐтимо* како умѐмо – таквѐ ни *орѐта*.⁴

² Има, разуме се, и брига за чије је решење говор недовољан. У поетској књизи *Дума* (реч, речевље, говорење, јер је реч у смислу лексеме „думка“), Драгољуба Златковића из пиротског краја, имамо песмицу у којој се ћерка јада: „Дњњска мука / Јутре мука / Па се направи / Мајћо / Гручка / Под-груди“, а мајка као искуснија одговара: „Оно зло / За дњ неје / Па да се, черко / Отпоје“. И ово је животна истина изречена језиком обичног народа, иако знамо да постоје и теорије и историје, и есеји и студије о превазилажењу несагласности света и живота језиком и уметношћу (ЗЛАТКОВИЋ 2004: 54).

³ Наручу нам, објашњења ради, иду и два позната пиротска књижевна ствараоца. Бора Јовановић, над. Мутан белег, има књигу с насловом „*Думка дувку не праји*“, који је и народна пословица са значењем: Реч је недовољна за неки резултат – да се ископа рупа (треба ту и физичког рада!). Друга књига је „*Дума*“ Драгољуба Златковића. У првом издању је наслов био *Што има дума*. У другом као мото стоји: „Од деду-Леку реч остаде, / Убаву думу остави и стрина Динка покојна, / Од бабу сам си чула, а она чула од деду си / *Ората* остала, остала реч / Остала дума [курзив наш – Н.Б.] / од стари“.

⁴ Били смо сведоци једне невеселе згоде. Посредник, који је требало да нам омогући разговор с добром информаторком, овако ју је настојао наговорити на разговор: „Ајде ни, тетка Десо, да си мљко пооратимо, да си пооратимо нашинску орату“. Тетка је немо гледала медијатора, а ми смо већ знали да се у њеном селу не орати већ *врѐви*. Медијатору није било право, а мало смо га у повратку и *клоцатили* (неки би рекли: зезали), тј. задириковали.

ПЕВА, ПЕСМА. Песма је у говору моје мајке – *пéсан*, а *песан* се *појé*: *појé па гóру стóра* (= пева (о чобаницама) тако да се гора тресе и од узбуђења лишће с грана опада), *појé па разрéва* (= певање у којем се глас расипа и у некој хармонији слеже, „пада на душу!“⁵). У сокобањском крају (Мужинац) постоји однос *попéва*, *пóпевка* – певање : *запéва*, *зáпевка* – нарицање.

ПЛАЧЕ, РОВЕ, КУКА. Плач, плакање – *плáкот*, *рóвот* карактерише се лексемама: *устр́за* (= заноси се од плача, рида), *в́ика* (= плаче без гласа), *ровé*, *р́ида*, *ку́ка* (= оплакује неког), *зави́ја* (= плаче прегласно), *изви́ја* (= плакање, јадање над покојником, са истезањем), *нари́ца* (= нариче, плаче на гробу, у форми разговора с покојником). У томе низу израза чује се и: *зáпевка*, *нарица́ње*, *завија́ње*, *плáкот*, *рóвот*, *кукање*.

Са значењем „кука над покојником“, „нариче на гробу“, у Бучуму је *рове*: *ровé* за брата, *орову́је* га, *ровé си* за матер.⁶ Уместо „нарицања“, овде је *рéди*.

И дечји плач је *ровáње*: *Разровáло се* детé, па не мóже да се удра́ми (= умири); али дете и: *пишт́и*, *цивил́и*, *дéре се*, *цéпи се*.

ПСУЈЕ. Псовком (специфичном врстом говора, који је социјално утемељен, а није лишен ни емотивне основе) изражава говорник своје расположење, свој однос према саговорнику, одговара на непријатне околности које покушава да реши на вербалном плану. Онај ко то чује и описује, то овако формулише: *псу́је па расту́ра*, *псу́је па бóга нéма*, *псу́је па галáти*, *псу́је на сва у́ста*, *псу́је што бóга мрзи*; *сéје псóс*.⁷

КАРА СЕ (свађа се): *Кáра* се па само грмí по кúћу, *кáра се па бóга нéма*; а чули смо и ово: *с́мо карáње и ровáње – тó је мој живóт*, и разумели да је овде најмање један који говори и један који плаче. Јер, иако је свађа између (најмање) двоје, има у патријархалном селу, или у ауторитарној породици, и прилика кад један *кара*, а други нема права да одговори (чак и: *Кара мајка своју милу ћеру...*).

⁵ Код Боре Станковића, у Коштани – „...тај глас ... како мелем на душу ми пада!“.

⁶ Разуме се, човек плаче кад му се плаче, али постоји и обичајни плач, над покојником и на гробљу (на сахрани и на подужјима). Одсуство плакања у селу се различито може тумачити, па се људи клоне могућности да буду „осуђени“ што свога покојника не „испраћају“ достојно. Разуме се, све у селу има и другу страну, па се некад и у вези с плачем некеме подсмехну. Од своје мајке Раде чуо сам како је неко умро, па мајка каже снахи: *Што малко не поровеш да чује и он* (покојник) *а да чују и људи*. – *А ти што ме не подсетиш*, одговара снаха, очигледно несвесна своје обавезе (кад већ не осећа жал за супругом). И другу сам „прикажњу“ чуо: „Разболи се свекрва, а снаха јој каже: *Нано, мож да умреш а ја н умем да ровем* (не уме нарицати, а то је гест за који се такође тражио неки дар или посебна способност?!). – *Ништа затој* – каже свекрва – *можда ти дотле умре мати па че се научиш*.“ Ето, и кад се плаче реда ради, неког реда мора да буде: или у основи стоји унутрашња потреба, или стоји уобичајена потреба за том „врстом говора“; за свекрвом се може плакати и реда ради, али за мајком ће сигурно бити из душе, искрено.

⁷ Изреке „псује ко Влах на коцу“ и „псује као кочијаш“ не припадају моме матерњем говору, али су врло илустративне. Влах се у крајевима где се овако именује човек друге вере (претпостављамо које) псовком разрачунава са својим мучитељима, кад већ другачије не може, а онај кочијаш (мој крај није познат ни по коњима ни по кочијама) претпостављамо да из праксе зна да су перцепције звука код коња другачије постављене, па коњу шапат или нормалан говор не би били нека наредба, већ све мора бити појачано (како и приличи коњу-јунаку), те тражи и адекватно вербално обраћање свога руководиоца (рећи ћемо – илити кочијаша).

Неочекивано, у селу смо забележили и опис способности да неко смисли песму⁸ и осмисли састав, односно сложи књигу.

САСТАВЉА, смишља: *казује све по рёд; чати́ му дьн и но́ч, ал не врёди; саста́ља пёсме* (за риму кажу: *спару́је се песма*), *састави́л ју* (књигу) *па ју изљи́л⁹; наћити́л* (здравицу).

Говорење је увек било на цени. Једна од личних особина заручнице Милића барјактара, примећена од оних који је слушају и знају, па је после „препричавају“, јесте: „кад *говори ка да голуб гуче*, / кад се смије ка да бисер сије“.¹⁰

Кад начин говорења постане лична особина, особа која тако говори добије и неку детерминацију, пожељну или непожељну, о чему је на основу стања у призренско-тимочким говорима писала Ана Савић Грујић. Ништа ново, рекли бисмо, јер култура хришћанства познаје Јована Златоустог, само што данас претежу негативне особине говорења, па и негативне детерминације. У томе раду она, узимајући само сврљишко подручје, налази „45 лексичких јединица на основу којих се може сагледати разноврсност лексема којима се именује човек као носилац неког специфичног (негативног) говорног обележја“ (САВИЋ ГРУЈИЋ 2013: 100).¹¹

А шта тек рећи за оне који лепо говоре, који су у томе мајстори, који за то имају дара... Које ли они све речи знају и говоре?! Можда се можемо послужити речима Павла Ивића, које у многим разговорима преноси његов ученик Слободан Реметић: „Дијалекатска лексика је море без обала“.

Литература

ЗЛАТКОВИЋ, Драгољуб. 2004. *Дума*. Пирот.

⁸ Да није тако, зар би било онолико примерака народне поезије, „што женскијех, што мушкијех“, а једну слику коју памтим од своје мајке овде читаоцу предочавам. Мајка кара (прекоревана) сина што се загледао у девојку којој не може бити прилика, па му каже: „Нече те, сине, Стамена; / Стамена ћерка богата, / носи три низе дуката, / а ми смо, сине мој, лћи: / *плитко је наше орање, / кратко је наше копање, / тврдо је наше немање*.“ Не може се ово осмислити без неког дара – да ли за уочавање, да ли за предочавање, тј. упесмавање.

⁹ Овако ме је изненадио мој земљак Јовица, за кога се књиге никако не би могле везати, када сам га питао како изгледа та књига о Кренти (селу у коме се био призетио). Одговорио је у духу своје изворне поетике: „Састаил ју, па ју изљил!“. Нисам видео ту књигу, али нисам ни заборавио њену „критичку“ оцену. Што се Јовице тиче, сумњам да је и једну књигу целу прочитао, сем можда моје Веселице (о прдежу у говору и народној култури), док му је нису неки образованији узели и однели у Београд (!), али писање књиге, односно, стварање текста као ливење изгледа да није била само његова измишљотина, а ако јесте – свака му част! Јер, Обрен Ристић и Радомир Виденовић Равид начинише избор из поезије Рада Томића и насловише га (баш лепо) као *Ливење звука*. Сам Томић има песму *Ливење звона*, а састављач његове књиге О. Ристић песму *Ливење песме*.

¹⁰ *Женидба Милића барјактара*, у: Вук Стеф. Караџић: Српске народне пјесме, III, Књига трећа, Београд 1958, стр. 522.

¹¹ Читаоца ради, наводимо их према странама 100–101: *алапарљивко, брбљивац, брбљавитина, брботљивко, брзак, вражилац, жвакља, жвалча, кењча, клопотар, лапрда, млатина, млатишума, млатърџија, мрчимуд, парлапан, решетар, тртомуд, тртомудоња, чекетар, шљагомир, шљампоња, шљапча, шљапша, шљипча, галамџија, дрекавац, лармаџија, рикач, дрдњач, запрдоја, запрџоја; брбосан, јецкоња, пакља, шепелкан, ћута, ћутилац, доћутоња, мрма, мрмољко, муртез, мутавитина, мутља, мутоња*.

- ЈОВАНОВИЋ, Бора. 1993. *Думка дувку не праји*. Пирот.
- САВИЋ Грујић, Ана. 2013. „Негативна номинација човека мотивисана говором“. *Путеви и домети дијалекатске лексикографије* (прир. Јордана Марковић). Ниш: Филозофски факултет, стр. 99–114.
- СТАНКОВИЋ, Борисав. 2010. *Коштана: комад из врањског живота с песмама*. Београд: Српска књижевна задруга.
- СТЕФ. КАРАЏИЋ, Вук. 1958. „Женидба Милића барјактара“. *Српске народне пјесме* III. Београд.
- ТОМИЋ, Раде. 2008. *Ливење звука* (прир. Радомир Виденовић и Обрен Ристић). Књажевац: Књижевни клуб *Бранко Миљковић*.
- РИСТИЋ, Обрен. 2004. „Ливење песме“. *Слава: часопис за књижевност и културу*, год. 3, бр. 8. Ниш: Дом омладине, стр. 139–144.

Nedeljko R. Bogdanović

PORTRAYALS OF SPEAKING “AS UNDERSTOOD BY SIMPLE EVERYDAY FOLK”

This work was compiled based on notes taken during fieldwork in the area of Svrljig, Pirot and Knjaževac, which indicate the existence of lexemes related to activities of speaking in the speeches of East Serbia (the region around the *Stara planina* mountain). Our analysis included several synonymous lexical units and the derivatives: *прича, приповеда, вреви, говори, дума, орати, нева, плаче, псује, кара се*, which indicate the quality of some forms of speaking.

Keywords: the Serbian language, the speech of the Prizren-Timok area, speaking.

